

УДК 908 (478)

DOI: 10.30840/2413-7065.1(86).2023.275329

КИЄВОРУСЬКА ВЕРСІЯ УКРАЇНОГЕНЕЗИ. АРГУМЕНТИ «ЗА» І «ПРОТИ»

Леонід ЗАЛІЗНЯК

orcid.org/0000-0001-8924-8122

доктор історичних наук, професор,

завідувач відділу кам'яної доби Інституту археології НАНУ

Анотація. Національна історія є стрижнем формування національної свідомості, міцність якої визначає життєздатність народу. Народження суб'єкта національної історії є однією з ключових її проблем, без вирішення якої неможливе успішне будівництво модерної української нації. Крім трьох головних версій походження українців (трипільська, ранньосередньовічна, пізньосередньовічна), деякі українські дослідники пропонують так звану киеворуську концепцію україногенези.

У статті зроблено критичний аналіз киеворуської концепції народження українського народу. Серед сучасних вітчизняних дослідників найбільш активним її прибічником є Василь Балушок, який видав дві монографії, присвячені етногенезу українців. В них дослідник докладно розглядає головні аспекти киеворуської версії походження українців. Тому в основу статті покладено аналіз двох його монографічних досліджень, які дають достатньо повне уявлення про сучасний стан проблеми походження українського етносу з Київської Русі.

В. Балушок вважає, що формування українського етносу відбувалося в державі Русь і завершилося на межі XII–XIII ст. Головним недоліком версії україногенези В. Балушка є невизнання дослідником першої, племінної, фази формування русинів-українців. Вона охоплює усе раннє середньовіччя з кінця V по X ст., коли український етнос складався зі споріднених протоукраїнських племен: антів, склавинів, дулібів, полян, деревлян, волинян, уличів, тиверців, хорватів. Останні консолідувалися в аристократичну націю русинів-українців у державі Русь протягом X–XIII ст.

Етногенез українців відбувався в рамках універсальних законів етноісторичного розвитку народів середньої смуги Європи: англійців, іспанців, французів, румунів, чехів, поляків, сербів, хорватів, русинів-українців та ін. Усі вони пройшли три головні фази розвитку: 1. Племінну раннього середньовіччя (V–IX ст.); 2. Аристократичних націй розвиненого і пізнього середньовіччя (X–XVI ст.); 3. Модерних націй нового та новітнього часів (XVII–XXI ст.). Невизнання В. Балушком племінної фази україногенези суперечить зазначеним універсальним закономірностям розвитку великих етносів Європи.

Ключові слова: етногенез українців; Київська Русь; протоукраїнські племена; аристократична нація середньовіччя; В. Балушок.

THE KYIVAN RUS VERSION OF UKRAINIAN GENESIS. ARGUMENTS FOR AND AGAINST

Leonid ZALIZNIAK

Doctor of Historical Sciences, professor, Head of the Department

of Archaeology of the Stone Age of Institute of Archaeology of NASU

Annotation. National history is the core of the formation of national consciousness, the strength of which determines the viability of the nation. The birth of the national history subject is one of its key

© Залізник Л.

problems, without whose solution the successful building of a modern Ukrainian nation is impossible. In addition to the three main versions of the origin of Ukrainians (Trypillia, early mediaeval, and late mediaeval), some Ukrainian researchers propose the so-called Kyivan Rus concept of Ukrainian genesis.

The article presents a critical analysis of the Kyivan Rus concept of the birth of the Ukrainian nation. Vasyl Balushok, who has published two monographs touching the issue of the ethnogenesis of Ukrainians, is its most active supporter among modern domestic researchers. In them, the researcher examines in detail the main aspects of the Kyivan Rus version of the origin of Ukrainians. Therefore, the basis of the article is the analysis of two of his monographic studies, which provide a fairly complete picture of the current state of the problem of the Ukrainian ethnic group origin from Kyivan Rus.

Balushok believes that the formation of the Ukrainian ethnos took place in Rus state and ended at the turn of the 12th and 13th centuries. The main shortcoming of V. Balushok's version of Ukrainian genesis is the researcher's failure to recognise the first, tribal phase of the formation of Ruthenians-Ukrainians. It covers the entire early Middle Ages from the end of the 5th to the 10th centuries, when the Ukrainian ethnos consisted of related proto-Ukrainian tribes: Antes, Sklavens, Dulebs, Polans, Drevlians, Volhynians, Ulychis, Tivertsi, Croats. The latter consolidated into an aristocratic nation of Ruthenians-Ukrainians in the state of Rus during the 10th–13th centuries.

The ethnogenesis of Ukrainians took place within the framework of the universal laws of the ethnohistorical development of the peoples of the middle part of Europe: Englishmen, Spaniards, Frenchmen, Romanians, Czechs, Poles, Serbs, Croats, Ruthenians-Ukrainians, etc. All of them went through three main phases of development: 1. The tribal period of the early Middle Ages (5th–9th centuries); 2. Aristocratic nations of the developed and late Middle Ages (10th–16th centuries); 3. Modern nations of the new and modern times (17th–21st centuries). V. Balushok's non-recognition of the tribal phase of Ukrainian genesis contradicts the specified universal laws of the development of the great ethnic groups of Europe.

Key words: ethnogenesis of Ukrainians; Kyivan Rus; proto-Ukrainian tribes; aristocratic nation of the Middle Ages; V. Balushok.

Постановка проблеми. Національна історія будь-якого народу починається з народження її суб'єкта. Водночас вона є стрижнем національної свідомості, на основі якої і формується модерна нація. Тож відсутність чітких уявлень про час, місце та обставини зародження суб'єкта української національної історії гальмує формування національної свідомості українців, що в свою чергу стримує процес формування сучасної української нації.

На жаль, на тридцять другого році незалежності українська наука ще не утвердила в суспільній свідомості українців загальноновизнаної концепції походження українського народу. Головною перепоною на шляху затвердження

правдивої версії походження українців, яка базувалася б не на аматорських фантазіях чи політичних спекуляціях, а на наукових аргументах, є її зайва політизація.

Пояснюється це тим, що проблема етногенези східних слов'ян безпосередньо торкається гострого політичного питання легітимності приєднання українців та білорусів з їхніми етнічними землями до російської імперії. Численні спроби легітимізувати загарбання українських та білоруських земель росією призвели до політизації суто наукових проблем походження східнослов'янських народів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження проблеми походження українців тривають уже

понад два століття. Тому навіть побіжний аналіз зробленого на ниві україногенези в одній статті неможливий. Однак останніми роками вийшло кілька праць, що містять загальний огляд стану зазначеної українознавчої проблематики на початок XXI ст. Серед них дослідження О. Гончарова [5], С. Кончі [15], О. Шакурової [17], Ю. Кириченко [14], в яких автори зробили загальний огляд основних концепцій україногенези та конкретного внеску в проблематику окремих дослідників.

Останнім часом в українській етнології загострилася дискусія між прибічниками зародження українського етносу на початку середньовіччя та тими, хто вважає, що україногенез розпочався в лоні Київської Русі. Зокрема, цьому питанню присвячена стаття Ю. Фігурного [16]. Однак зазначений аспект проблеми україногенези потребує додаткового наукового аналізу.

Формулювання цілей статті. У наш час три головні версії україногенезу змагаються між собою за прихильність громадян незалежної України: аматорсько-романтична трипільська, пострадянська пізньосередньовічна та ранньосередньовічна, яку з кінця XIX ст. розвивають кілька поколінь українських істориків, мовознавців, етнологів, археологів. У сучасній українській етнологічній літературі найбільш популярною є ранньосередньовічна концепція україногенези, яка прийшла на зміну офіційній радянській заідеологізованій версії формування східнослов'янських народів у пізньому середньовіччі. Однак у численних прибічників ранньосередньовічної версії є кілька опонентів, які стверджують, що україногенез розпочався не на зорі середньовіччя, а в державі Київська

Русь. Найвідомішими прихильниками киеворуського варіанту україногенези є В. Балушок [1, 2, 3, 4] та С. Конча [15]. Рамки статті змушують автора цих рядків обмежитися аналізом двох монографій В. Балушка [1, 3], які дають достатньо повне уявлення про суть, переваги та недоліки киеворуської версії етногенези українців. Тож метою цієї статті є ознайомлення читачів з киеворуською концепцією походження українського народу через критичний аналіз згаданих монографій В. Балушка.

Виклад основного матеріалу. На зорі незалежності України, а саме у 1993 р., автора цих рядків запросили на посаду наукового співробітника відділу етнології щойно створеного Інституту українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Тоді ж нам довелося розширити коло своїх досліджень за рахунок палеоетнологічних наукових тем – «Походження українського народу» та «Витоки індоєвропейців за даними археології». У процесі систематизації поглядів різних дослідників щодо початку україногенези було виділено чотири головні версії: 1) трипільсько-арійську; 2) ранньослов'янську; 3) киеворуську; 4) пізньосередньовічну [7, с. 3]. Невдовзі список етногенетичних концепцій скоротився до трьох – трипільсько-арійська (фантастична), ранньосередньовічна (наукова) та пізньосередньовічна (ідеологічна) [10, с. 51; 11, с. 95, 99; 12, с. 12]. З часом ця етногенетична систематизація була прийнята різними науковцями, які широко використовували її в різних етнологічних та історичних побудовах [15, с. 209].

Причина скорочення кількості версій україногенези за рахунок киеворуської в її несамотійності, оскільки,

на нашу думку, вона фіксує не час народження українського етносу, а другу фазу його етноісторичного розвитку – творення аристократичних націй середньовіччя.

Україногенез відбувався в рамках універсальних законів розвитку народів середньої смуги Європи, які зародилися після падіння Римської імперії в умовах стабілізації, що настала після Великого переселення народів [7, 10, 12, с. 33]. Зокрема, народи південної та західної гілок слов'янства зародилися в ході Великого розселення слов'ян з території України у VI–VII ст. Частина населення празької та пенківської культур, що не пішла на Балкани чи у Центральну Європу, а лишилася у Подніпров'ї та на Правобережжі, започаткувала русинів-українців [7, с. 62–76; 10].

У ранньому середньовіччі (VI–X ст.) молоді етноси середньовічної Європи, що зародилися і розвивалися під впливами Західної та Східної Римських імперій, проходили племінну фазу розвитку. Англійці, іспанці, французи, румуни, морави, чехи, серби, болгары, поляки, русини-українці склалися з кількох етнокультурно споріднених племен чи етнографічних груп. Праанглійськими племенами раннього середньовіччя були англійці, сакси, юти, фризи; прапольськими – мазовшани, слензяни, вісляни, кашуби, лендзяни; праукраїнськими – анти, склавини, поляни, деревляни, волиняни, уличі, тиверці, сіверяни [7, с. 62, 66, 74; 8, с. 82–85; 13, с. 435].

На початку розвиненого середньовіччя (IX–X ст.) ці мовно та культурно споріднені племена консолідувалися в своїх перших державах і трансформувалися в аристократичні нації розвиненого середньовіччя, за Я. Дашкевичем. Так

виникли Перше Англійське королівство, Перше Польське королівство династії П'ястів, Празьке князівство чехів, держави Моравська, Сербська, Хорватська, держава Русь, яка консолідувала вже згадані давньоукраїнські літописні племена. Тобто Київська Русь – це вже друга фаза розвитку русинсько-українського етнічного організму, який протягом раннього середньовіччя складався з кількох споріднених племен. Аналогічно другою фазою етногенезу англійців було згадане Перше Англійське королівство X–XI ст., а другим етапом етнічного розвитку поляків була заснована Мешко I в X ст. Польська держава династії П'ястів [10, с. 49, 50, 55].

На третьому етапі свого історичного буття зазначені великі етноси середньої смуги Європи в ході буржуазних революцій XVII–XIX ст. трансформувалися в сучасні модерні нації. На сході Європи в Російській імперії процес модернізації націй був загальмований і триває в наш час. Зокрема, в Україні періодичні київські майдани мають виразні риси незавершених буржуазних революцій, які в Європі привели до влади верству національних підприємців (буржуазію).

Тобто зазначені великі етноси середньої смуги Європи (в т. ч. русини-українці) пройшли три головні фази свого етноісторичного розвитку: племінну раннього середньовіччя; фазу аристократичних націй розвиненого і пізнього середньовіччя; фазу модерних націй, перехід до якої на сході Європи був загальмований російською імперією, а тому триває і в наш час.

Попри зазначені контраргументи версії зародження українців в лоні Київської Русі, тобто на півтисячоліття пізніше за поляків, чехів, сербів, хорватів,

англійців, французів та ін., маємо українських дослідників, які вважають матір'ю українського народу Київську Русь. Найбільш відданий цій ідеї Василь Балужок, який, за його словами, єдиний, хто «об'єктивно... і справді по-науковому дослідив проблему походження українського народу» [2]. Наріжним каменем його концепції народження українців на межі XII і XIII ст. є сумнівне, на нашу думку, твердження, що «для формування кожного народу важливим було охоплення території єдиною державою» [2].

Це базове положення версії україногенези В. Балужка, що привело його до висновку про народження українців в лоні Київської Русі, не витримує критики. Адже воно породжує питання – що первинне: народ чи його держава? Відомий парадокс чи пастка Арістотеля (що первинне: курка чи яйце?), в яку втрапив В. Балужок зі своєю етногенетичною конструкцією, свідчить про недосконалість, а значить, сумнівність останньої.

Якщо обов'язковою умовою народження етносу є його держава, то як бути з бездержавними етносами, яких завжди було значно більше, ніж держав? Зокрема, сьогодні на планеті відомо близько 3000 різноманітних етнічних спільнот, у тому числі і сформованих народів, а держав – усього 200. А в яких державах формувалися такі етноси, як готи та вандали початку I тис. н. е. або чукчі, евенки, ескімоси Сибіру чи бушмени пустелі Калахарі? І як бути з найдавнішими етнічними спільнотами верхнього палеоліту, мезоліту, неоліту, доби бронзи, коли ні про яку державність не могло бути й мови, а первісні етноси існували? Маються на увазі численні археологічні культури пізньої первісності, які провідні теоретики археології та палеоетнології

Г. Коссина, Л. Клейн, В. Генінг та їхні численні послідовники вважали і вважають слідами стародавніх етносів.

Тож ключове твердження концепції україногенези В. Балужка про державу як необхідну умову формування етносу хибне, що не додає переконливості етногенетичним побудовам дослідника. Складається враження, що «фаховий етнолог» сплутав два базових етнологічних поняття – *етнос* і *нація*. Етноси на ранніх етапах розвитку (наприклад, племінному) можуть зароджуватися та існувати у бездержавному стані. А от консолідація споріднених племінних утворень у вищу форму етносу – націю – можлива лише в кордонах держави. Адже формування нації потребує спільного економічного життя, тобто утворення єдиного ринку в кордонах держави.

Саме так сталося у IX–X ст., коли споріднені праукраїнські літописні племена консолідувалися в аристократичну націю середньовіччя в єдиній державі Русь під впливом міцніючих тісних економічних зв'язків між окремими племінними територіями. Цей процес трансформації протоукраїнських племен в аристократичну націю русинів-українців X–XIII ст. В. Балужок намагається подати як початок етногенези українців, ігноруючи початкову, племінну, фазу україногенези, що охоплює раннє середньовіччя. Це все одно якби англійці починали свою етнічну історію з англійського королівства кінця X ст., ігноруючи англосаксонські племена Британії V–X ст.

Давній пошанувач московської етнологічної школи В. Балужок [1, с. 25, 28] в основу своїх уявлень про україногенез поклав концепцію етногенетичної ніші московського етnologa С. Арутюнова. Під зазначеним терміном останній мав

на увазі обмежений регіон зі специфічними, але відносно однорідними природними умовами, в процесі адаптації до яких формується конкретний етнос.

До української етногенетичної ніші В. Балушок відніс величезні території «від Сяну до Дону», тобто майже всю територію України від лісів та боліт Полісся до спекотних степів Надчорномор'я, від Карпатських гір до рівнин Лівобережжя. Назвати природні умови України однорідними (як це вимагає концепція С. Арутюнова) не доводиться. Виникають сумніви, чи могло строкате природне середовище «української ніші» В. Балушка консолідувати її населення в єдиний етнос. Тим більше, що це населення було не менш строкатим, ніж природні умови окресленої В. Балушком «української ніші» (балти Полісся та Подесення, фракійці Подністров'я, алани та різноманітні тюркські етноси Надчорномор'я та Надазов'я та ін.).

Через непереконливість аргументів на користь ідеї «української ніші» остання так і не прижилася на ґрунті української етнології і в наш час являє собою сучасний історіографічний феномен.

На нашу думку, батьківщина русинів-українців була значно компактнішою за нішу В. Балушка і на зорі середньовіччя займала території між Східними Карпатами, Середнім Подніпров'ям та Прип'яттю. Саме тут формувалися перші слов'янські археологічні культури Корчак та Пеньківка – історичні склавини та анти. Батько української історії М. Грушевський вважав останніх «праукраїнськими племенами». Розселення склавинів та анти з Правобережної України у VI–VII ст. започаткували інші слов'янські народи Балкан та Центральної Європи (Рис.), а ті, що лишилися на

своїй батьківщині на території Північно-Західної України, трансформувалися в праукраїнську райковецьку культуру, історичним відповідником якої були літописні племена Південної Русі VIII–X ст.

В. Балушок заперечує визнаний етнологами, лінгвістами, археологами факт зародження слов'ян та їхніх мов (зокрема, і русинів-українців) у ранньому середньовіччі. Він вважає, що консолідація населення в українській ніші тривала до межі XII–XIII ст., коли сталося «завершення формування українського етносу» [1, с. 225]. Однак термін «завершення» означає кінець процесу формування, який очевидно почався раніше і тривав певний час. Оскільки археологічно доведена безперервна тяглість розвитку від культур Корчак та Пеньківка через Райковецьку до русинів-українців Київської Русі, то зародження згаданих культур у кінці V ст. слід вважати початком україногенези.

Крім того, сам термін «завершення формування етносу» науково некоректний. На нашу думку, етноси – це своєрідні етнокультурні організми, які народжуються, проживають життєві фази дитинства, молодості, зрілості, старіють, дряхліють і неминуче дезінтегруються через асиміляцію іншими народами. Тому формування етносу ніколи не завершується і триває від його народження до дезінтеграції, асиміляції сусідніми етносами.

Інакше кажучи, саме поняття «завершення формування українців» на межі XII і XIII ст. передбачає, що почалося воно раніше. Як зазначалося, великі етноси середньої смуги Європи, що зазнали римських впливів (іспанці, французи, німці, поляки, серби, хорвати, румуни та ін.), зародилися на зорі середньовіччя.

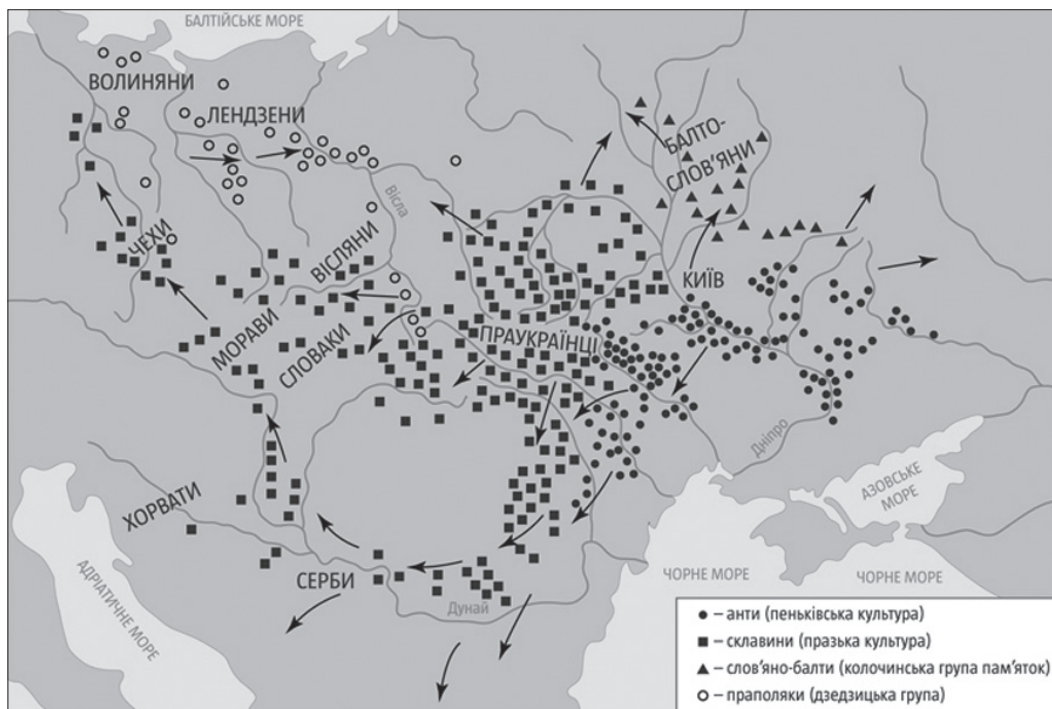

Рис. Розселення слов'ян з території України у VI–VII ст.

Зокрема, про це ж свідчить неперервна тяглість їх етнокультурного розвитку на їхніх етнічних землях з V–VII ст. до нашого часу. Таку ж саму тяглість спостерігаємо за даними різних наук на батьківщині українців (Волинь, Середнє Подніпров'я, Південне Полісся, Прикарпаття). Тож зазначена закономірність універсальна і поширюється на етногенез українців [10, 13, с. 437–441]. Якщо англосаксонські племена раннього середньовіччя вважаються прямими пращурами англійців, а прапольські VI–X ст. – поляків, то чому В. Балушок виключає з україногенези згадані Нестором Літописцем ранньосередньовічні літописні племена території Північної України?

Ніхто не ставить під сумнів, що королівство династії П'ястів X–XIV ст. було польською державою, а Мешко I та його син Болеслав Хоробрий були

польськими королями. А от їхні сучасники Володимир Великий з сином Ярославом Мудрим, за В. Балушком, українськими правителями не були, бо, бачте, українці з'явилися на світ Божий лише на межі XII–XIII ст. Виходить, князь київський Володимир Мономах русином-українцем ще не був, а його онуки, за В. Балушком, вже українізувалися.

Якщо до початку XIII ст. українців не було, то хто полишив на стінах Софії Київської написи староукраїнською мовою, що датуються XI–XII ст.? Чи мова з'явилася раніше від її носіїв? Абсурдність висновків свідчить про хибність твердження В. Балушка про народження українців на межі XII–XIII ст. Нагадаємо, що провідні українські лінгвісти (А. Кримський, Ю. Шевельов, О. Тараненко, В. Німчук, Г. Півторак та ін.) вже сто років стверджують, що коріння

слов'янських мов, зокрема й української, сягають раннього середньовіччя. Виходить, українська мова проіснувала 7 століть без її носіїв, доки 1200 р., за В. Балущком, не народилися самі українці.

Не додає переконливості побудовам В. Балущка його суперечлива позиція щодо часу формування українського етносу. Повсюдно декларований дослідником час народження українців на межі XII–XIII ст. не узгоджується з його ж твердженням про формування на Правобережжі «нового протоукраїнського, а потім уже й українського населення» у переддержавний період VIII–IX ст., коли в регіоні розвивалася райковецька археологічна культура [1, с. 94–95, 99]. Дослідник називає волинян, деревлян, полян, уличів, тиверців, південних дреговичів, археологічним відповідником яких є згадана райковецька культура VIII–X ст., «протоукраїнськими співплемінностями» [1, с. 111].

Якщо українці, за В. Балущком, народилися на межі XII–XIII ст., але вже з VIII ст. існували «протоукраїнські племена, співплемінності, населення», що полишили пам'ятки праукраїнської райковецької культури, то початок україногенези вочевидь слід опускати в ранне середньовіччя. До того ж провідні археологи-слависти вважають, що райковецька культура, по суті, була другою фазою розвитку її попередника на Правобережжі – празько-корчацької культури V–VII ст. Адже перша успадкувала від другої головні елементи культури – домобудівництво, поселенську структуру, поховальний обряд, форму посуду тощо. Найсуттєвіша відміна райковецьких пам'яток від корчацьких – досконаліший гончарний посуд з відповідним орнаментом із паралельних прямих та хвилястих

ліній, поява якого пов'язана з поширенням гончарного кола. Причому тюльпаноподібна форма корчацького посуду зберігається на райковецькій фазі розвитку етнокультурної спільноти.

Тісний генетичний зв'язок зазначених двох культур дає підстави екстраполювати статус протоукраїнців з людності райковецької культури на її генетичних попередників – носіїв культури Корчак, яка виникла наприкінці V ст. Тож маємо неперервну генетичну тяглість розвитку протоукраїнських племен на території Правобережної України з кінця V ст. до Київської Русі. Це дає підстави починати етногенез русинів-українців з початку раннього середньовіччя, а не з межі XII–XIII ст., як це декларує В. Балущок [1, с. 218]. До того ж він, слідом за провідними українськими лінгвістами, вважає, що «вже з VI–IX ст. у слов'янського населення майбутньої України складаються стійкі мовні особливості», тобто починає формуватися «єдина мова (що пізніше отримала назву української)» [1, с. 108].

Фактично дослідник визнає, що україногенез розпочався ще задовго до раптової появи на історичній арені у передтатарські часи етнічних русинів-українців і сягає своїм корінням раннього середньовіччя. Тобто українцям, як і англійцям, іспанцям, французам, чехам, хорватам, сербам, полякам, близько 1500 років. Однак із невідомих причин В. Балущок вкорочує вік українців удвічі, пишучи, що український етнос «виникає на території України в кінці XII – на початку XIII ст.» [1, с. 218]. Дослідник не готовий визнати правдивість заснованої М. Грушевським ранньосередньовічної версії зародження українського етносу, бо давно позиціонував себе як її принциповий

опонент, віднісши концепцію до «не наукових, а ідеологічно обумовлених» [2].

Якщо, за В. Балушком, до межі XII–XIII ст. русинів-українців не існувало, то люди якої етнічної належності заснували і розбудували княжий Київ та його державу? Чи не представники давньоруської народності – матері нещодавно реанімованого путіним «триєдиного російського народу»? Тож фактично В. Балушок, можливо, сам того не бажаючи, у своїх етногенетичних побудовах солідаризується з адептами імперської версії етногенезу східних слов'ян часів пізнього сталінізму, в основі якої лежить пріснопам'ятна «колиска трьох братніх народів» давньоруська народність (ДРН). Тому не випадково серед його заплутаних побудов фігурує «метаєтнічна спільність високого порядку, що охоплювала все слов'янське населення Київської Русі, і в радянські часи охрещена «давньоруською народністю» [3, с. 281].

А чи не є концепція україногенезу В. Балушка по суті новітньою модифікацією ДРН? Адже останнім часом під жорсткою критикою численних опонентів це ідеологічне дітище кремлівських етнологів почало мутувати і породило кілька нових, дочірніх, версій інтерпретації ДРН. Дехто з колишніх прибічників ДРН пробує «налити нове вино в старі міхи». Заднім числом вони виправдовують свою прихильність до цієї імперської ідеологеми тим, що під цим терміном нібито малася на увазі не етнічна, а державна спільнота – держава Русь. Тоді чому для позначення цього явища (ДРН) в радянській історіографії вживався суто етнологічний термін «народність»?

Інші прихильники ДРН пробують довести її існування в часи Київської

Русі шляхом сумнівних екстраполяцій закономірностей формування модерних націй Америки XVIII–XIX ст. на середньовічну Русь. У цій низці передсмертних конвульсій «концепції» ДРН версія україногенези В. Балушка виглядає як чергова безперспективна спроба модернізації помираючого ідеологічного покруча сталінських етнологів та його адаптації до нових історичних реалій.

Тож онуки Мономаха не потребують українізації В. Балушком, бо за критеріями сучасної етнології не лише вони, але і їхній дід Володимир Мономах та прадіди Ярослав Мудрий та Володимир Великий вже були українськими правителями. Як їхні сучасники Мешко I та Болеслав Хоробрий були польськими королями, в чому не має сумніву жоден дослідник.

Інакше кажучи, в часи розвиненого середньовіччя (X–XIII ст.) русини-українці, як і інші великі етноси середньої смуги Європи, трансформувалися в середньовічну аристократичну націю, розбудувавши свою першу державу Русь. А народилися вони не на межі XII–XIII ст., як вважає В. Балушок, а на зорі середньовіччя разом з англійцями, французами, іспанцями, чехами, сербами, румунами, поляками.

Підводячи підсумок аналізу киеворуської версії україногенези В. Балушка, зазначимо, що дослідник зробив суттєвий внесок у розуміння етногенетичних процесів, які відбувалися з русино-українським етносом у Київській Русі протягом X–XIII ст. Разом з тим спроба застосування концепції «етногенетичної ніші» С. Арутюнова на ниві україногенези виявилася невдалою. Методологічна вимога екологічної однорідності ніші була проігнорована дослідником, який окреслив її в межах майже усїєї України – «від

Сяну до Дону». Ніша виявилася надто строкатою в природно-ландшафтному сенсі, до того ж заселена етнічно різними племенами: не лише слов'янами, але й балтами, германцями, фракійцями, іранцями, тюрками та ін. Важко собі уявити консолідацію цього конгломерату різних народів на величезній строкатій у ландшафтному відношенні території в єдиний український етнос.

Якщо час «завершення формування українського народу» означений чітко і багато разів (межа XII та XIII ст.), то з часом початку україногенези дослідник так і не визначився на сторінках двох своїх монографій, присвячених походженню українців. Однак якщо В. Балушок називає літописні племена райковецької культури VIII–X ст. «протоукраїнськими», а райковецька культура є генетичним продовженням корчацької V–VII ст., то є серйозні підстави екстраполювати статус «протоукраїнської» і на останню. Тобто попри свою опозиційність до ранньосередньовічної концепції україногенези В. Балушок фактично визнає, що етногенез українців розпочався на зорі середньовіччя.

Як зазначалося, у ранньому середньовіччі великі етноси середньої смуги Європи, зокрема і русини-українці, проходили через першу, племінну, фазу свого розвитку, своєрідне дитинство етносу. На порозі розвиненого середньовіччя (X–XIII ст.) вони будують свої перші держави і трансформуються в аристократичні нації середньовіччя [6]. Саме цю другу фазу етногенези русинів-українців досліджує останнім часом В. Балушок, ігноруючи початковий, племінний, етап їхнього розвитку.

Вперте невизнання початкової, племінної, фази етногенези українців

В. Балушком базується на його своєрідних уявленнях про початок етнічної історії народів. Дослідник починає її не з початку їх формування, а із завершення консолідації споріднених племен та етнічних груп у більш-менш єдиний етнос і вихід його на історичну арену. У цьому відношенні показова характерна лексика, вживана В. Балушком для позначення початку етнічної історії різних народів. «Формування єдиного українського етносу завершилося на межі XII–XIII ст.» [1, с. 218], «чеський етнос сформувався.., етногенез іспанців завершився.., польський народ утворився.., французи сформувалися.., румуни об'єдналися.., англосакси сформувалися.., європейські етноси виникли...» [4, с. 243]. Постає закономірне питання: «А коли ж розпочався процес формування, об'єднання, виникнення, утворення згаданих народів?». В. Балушок вперто не дає відповіді на це питання, хоча звичайний аналіз його текстів, у яких фігурують «протоукраїнські племена та населення», дає можливість розпочинати етногенез українців та інших великих етносів середньої смуги Європи з раннього середньовіччя.

Дослідник постійно позиціонує себе як чи не єдиного українського фахового, академічного етнолога, що досліджує україногенез «об'єктивно.., справді по-науковому.., на дійсно науковому рівні» [2]. Його ж опоненти – це антиукраїнці або політично заангажовані патріоти, що продукують «не наукові, а ідеологічно обумовлені» бездоказові версії україногенези.

Певні сумніви щодо наукової коректності етногенетичних побудов дослідника породжують деякі дивні уявлення В. Балушка про етногенез народів.

Мається на увазі вже згадувана впевненість В. Балущка, що «для формування кожного народу важливим було охоплення території єдиною державою». А як бути з численними первісними етносами додержавного періоду?

З претензіями В. Балущка на академізм дисонує відсутність у його двох монографіях, присвячених етногенезу українців, історіографії проблеми, яка обов'язкова для академічних видань. На запитання колег про причини ігнорування академічних вимог В. Балущок самовпевнено заявив, що «це було зроблено свідомо, з огляду на велику заполітизованість проблеми, якої я намагався всіяко уникати». Впевнений у своїй непогрішності і абсолютній об'єктивності дослідник вкотре звинуватив опонентів у політичній упередженості, «оскільки в їхніх публікаціях іноді більше ідеології, ніж науки» [4, с. 239]. А чи такий уже В. Балущок політично незаангажований і об'єктивний на тлі заполітизованих і суб'єктивних опонентів, як він себе позиціонує?

Не зовсім академічно виглядають періодичні реверанси «політично незаангажованого» В. Балущка в бік «московської етнологічної школи», понятійного апарату якої дослідник закликає триматися українських етнологів, а «не вводити замість них нові терміни і поняття», не довівши «неспроможність теоретичних побудов московських вчених», чого «українськими дослідниками етногенезу українців здебільшого зараз і не робиться» [1, с. 28].

«Слідом за етнологами московської етнологічної школи ми визначаємо етнос як...», – пише В. Балущок [1, с. 29; 3, с. 37], а далі йде близький до оригіналу перифраз відомої в СРСР дефініції нації

з роботи Й. Сталіна «Марксизм і національне питання» 1913 р.: «Нация есть исторически сложившаяся устойчивая общность людей, возникшая на базе общности языка, территории, экономической жизни и психического склада, проявляющегося в общности культуры». Це так зване «сталінське» визначення нації поширилося в різних модифікаціях в СРСР, зокрема стало підґрунтям модернізованих дефініцій етносу та нації московських етнологів школи Ю. Бромлея другої половини ХХ ст. Насправді ні Сталін, ні «московська етнологічна школа» не мають прямого відношення до цього надзвичайно поширеного у світовій етнології в різних модифікаціях визначення. Й. Сталін «запозичив» його у марксистів К. Каутського та О. Бауера, а останні скористалися напрацюваннями німецьких теоретиків кінця ХІХ ст. Дивно, що академічний український етнолог В. Балущок цього не знає.

Так що віддавати авторство цих базових етнологічних понять Й. Сталіну, Ю. Бромлею чи милій серцю В. Балущка «московській етнологічній школі», м'яко кажучи, не зовсім коректно, тим більше для етнолога, який претендує на академічний статус в Україні. Адже останнім часом з'явився новий «видатний етнолог» «московської етнологічної школи» – президент рф путін, який реанімував стару імперську етнологічну ідеологему, прямого нащадка пріснопам'ятної давньоруської народності – «триединый русский народ». То чого ж мовчать світочі «московської етнологічної школи» щодо існування таких імперських етнологічних покручів, як давньоруська народність та «триединый русский народ»? Адже «молчание – знак согласия» з тим, що такі чудернацькі спільноти існують

попри криваву різню, яку влаштувала росія в «братній» Україні.

А чи не перехвалює В. Балушок московських етнологів, коли твердить, що «у вітчизняній етнології... зробили це свого часу ще радянські етнологи, переважно з Москви (?)... («вітчизняна» для В. Балушка – це московська. – Л. З.). Етнологічні концепції, розроблені ними, і передусім теорія етносу, базуються на величезному матеріалі... І якщо в теоретичних розробках радянських етнологів була... певна тенденційність у дусі радянського офіціозу.., залишається здорове ядро, що містить великі наукові здобутки» [1, с. 25; 3, с. 32]. Тож теоретико-методологічною базою етногенетичних досліджень В. Балушка є «наукові здобутки московської етнологічної школи» (теорія етносу, термінологія, понятійний апарат, концепція етногенетичної ніші С. Арутюнова).

Значно менш поблажливий, ніж до московської імперської етнології, В. Балушок до «концепцій етнічності, перейнятих із Заходу, переважно із США.., які усе ж не здатні глибоко і дійсно понауковому пояснити суть феномену етнічності» [1, с. 24–25]. Та куди вже тим концепціям загниваючого Заходу до імперської сталінсько-московської етнологічної школи, яка полишила «здорове ядро, що містить великі наукові здобутки» [1, с. 25]. Невже український етнолог В. Балушок не знає, що найбільшим «науковим здобутком» милої серцю В. Балушка російської імперської етнологічної школи, її «здоровим ядром» є приснопам'ятна давньоруська народність, яка була колискою «триединого русского народа» скажених російських імперіалістів графа С. Уварова та президента рф путіна.

На відміну від очевидного піетету В. Балушка перед московськими етнологами, який він продемонстрував у своїх монографіях (2004, 2008), у публікаціях останніх років спостерігаються різючі зміни його історіографічних пріоритетів. Зокрема, у розлогій статті 2016 р., присвяченій історіографії та питанням методології проблеми україногенезу, повністю відсутні реверанси у бік світоців московської етнології, як і настанови українським колегам «триматися понятійного апарату та типології... московської етнологічної школи.., а не вводити замість них нові терміни і поняття» [1, с. 28].

У статті 2016 р. замість московських авторитетів В. Балушок перераховує видатних українських істориків, археологів, мовників М. Костомарова, В. Петрова, М. Брайчевського, Я. Дашкевича, Я. Ісаєвича, В. Барана, О. Ткаченка, Ю. Шевельова, «праці яких стали автору опорою у вивченні українського етногенезу... Саме від їхніх робіт відштовхувався та великою мірою спирався на них автор цих рядків при вивченні походження українців» [4, с. 239, 246]. Не зрозуміло, на кого все-таки «спирався» і від кого «відштовхувався» В. Балушок, претендуючи на роль відданого учня і спадкоємця етногенетичних ідей як згаданих українських класиків, так і світоців московської етнології. Комізм ситуації полягає в тому, що перші починали україногенез з початку раннього середньовіччя, а другі – з пізнього середньовіччя, приблизно так, як його починає В. Балушок, намагаючись всидіти одночасно на двох стільцях – українському та московському.

А чи не пояснюються ці дивні метаморфози в історіографічних орієнтирах

єдиного політично незаангажованого етнологів в Україні, як він себе позиціонує, радикальною зміною політичної кон'юнктури в українсько-російських стосунках в останні роки?

В. Балушок [2] відніс ранньосередньовічну концепцію походження українців до «не наукових, а ідеологічно зумовлених», тим самим звинувативши її фундаторів та численних прибічників (М. Грушевський, Я. Дашкевич, М. Браичевський, М. Чубатий, В. Баран, Г. Півторак, Л. Залізняк, Ю. Фігурний та багато ін.) в ідеологічній заангажованості. Однак аналіз праць самого В. Балушка щодо етногенези українців свідчить про його очевидну симпатію до «московської етнологічної школи», яка в наш час одностайно захищає імперську ідеологему давньоруської народності та абсурдну і теж імперську концепцію «триєдиного руського народу» мракобісів графа С. Уварова та президента путіна. Тобто звинувачення В. Балушком прибічників ранньосередньовічної версії україногенези в політично заангажованих етнологічних побудовах є всі підстави переадресувати самому звинувачувачу. Український етнолог виявився цілком в орбіті імперської «московської етнологічної школи» з її великими науковими здобутками – давньоруською народністю та «триєдиним руським народом».

Таким чином, на тлі глибоко аргументованої не лише етнологами, а й кількома поколіннями українських археологів, лінгвістів, істориків ранньосередньовічної концепції україногенези етногенетичні побудови В. Балушка виглядають суперечливими і непереконливими. Більше того, за їхньою суттю В. Балушок опинився в таборі прибічників пріснопам'ятної давньоруської

народності – помираючої імперської ідеологеми часів пізнього сталінізму.

Висновки. Від часу виділення чотирьох головних версій україногенези (трипільсько-арійська, ранньосередньовічна, киеворуська, пізньосередньовічна) минуло понад чверть сторіччя [7]. За цей час сталися значні зрушення в розумінні українськими вченими проблеми походження українського народу. Переважна більшість вітчизняних дослідників переконалася у фантастичності першого та політичній заангажованості останнього із зазначених варіантів україногенези. Наполегливі спроби В. Балушка переконати наукову громадськість у правдивості і самодостатності версії зародження русинів-українців в лоні Київської Русі не досягли успіху. Адже і сам дослідник, і його опоненти визнають існування «протоукраїнських племен» до виникнення держави Русь, що дає підстави стверджувати, що україногенез розпочався не пізніше раннього середньовіччя. Таким чином, у тривалій конкурентній боротьбі різних версій україногенезу на сьогодні перемагає ранньосередньовічна. Біля її витоків стояв М. Грушевський, а розробляли та аргументували ранньосередньовічну концепцію походження українського народу кілька поколінь українських істориків, етнологів, мовознавців, археологів, антропологів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балушок В. Етногенез українців. Київ, 2004. 232 с.
2. Балушок В. Коли ж народився український народ? *Дзеркало тижня*. 2005. № 15.
3. Балушок В. Українська етнічна спільнота: етногенез, історія, етніонімія. Біла Церква: Видавець В.О. Пішонківський, 2008. 304 с.

4. Балушок В. Етногенез українців: до історії вивчення, питання методології. *Проблеми історії Центральної та Східної Європи*. 2016. Вип. 5. С. 239–255.

5. Гончаров О. Концепції етногенезу українців. *Українська етнологія: навч. посібник*. Київ: Либідь, 2007. С. 16–26.

6. Дашкевич Я. Перегук віків: три погляди на минуле і сучасне України. *Україна. Наука і культура*. 1993. Вип. 26–27. С. 44–78.

7. Залізник Л. Походження українського народу. Київ: Бібліотека українця, 1996. 80 с.

8. Залізник Л. Від склавинів до української нації. Київ: Бібліотека українця, 1997. 256 с.

9. Залізник Л. Первісна історія України. Навчальний посібник. Київ: Вища школа, 1999. 264 с.

10. Залізник Л. Проблеми етногенезу українців з позицій сучасної європейської етнології. *Магістеріум. Археологічні студії*. 2001. Вип. 6. С. 49–56.

11. Залізник Л. Походження українців. В лещатах імперських міфів. *Магістеріум. Археологічні студії*. 2005. Вип. 20. С. 94–100.

12. Залізник Л. Походження українців: між наукою та ідеологією. Київ: Темпора, 2008. 104 с.

13. Залізник Л. Стародавня історія України. Київ: Темпора, 2019. 640 с.

14. Кириченко Ю. Проблема походження українського народу в сучасній українській історіографії. *Етнічна історія народів Європи*. 2013. № 41. С. 94–99.

15. Конча С. Історія поглядів на український етногенез. *Українознавство: навч. посібник*. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2008. С. 209–227.

16. Фігурний Ю. Наукова модель періодизації походження українців у праці В. Балушка «Українська етнічна спільнота: етногенез, історія, етнімія». *Гілея*. 2016. Вип. 112. С. 108–112.

17. Шакурова О. Основні концепції етногенезу українського народу: вітчизняна історіографія (кінець XIX – початок XXI ст.) / ред. Фігурний Ю.С. Київ, 2017. 272 с.

REFERENCES

1. BALUSHOK, V. (2004). *Ethnohenesis of Ukrainians*. Kyiv, 232 p. [in Ukr.]

2. BALUSHOK, V. (2005). When was the Ukrainian Nation Born? *Dzerkalo tyzhnia* (Mirror of the Week), №15. [in Ukr.]

3. BALUSHOK, V. (2008). *Ukrainian Ethnic Community. Ethnogenesis, History, Ethnonymy*. Bila Tserkva: Published by V. Pishonkivskyyi, 304 p. [in Ukr.]

4. BALUSHOK, V. (2016). Ethnogenesis of Ukrainians: to the History of Study, Issues of Methodology. *Problems of the History of Central and Eastern Europe*. Issue 5, pp. 239–255 [in Ukr.]

5. HONCHAROV, O. (2007). Concepts of Ethnogenesis of Ukrainians. *Ukrainian Ethnology: A Textbook*. Kyiv: Lybid, pp. 16–26. [in Ukr.]

6. DASHKEVYCH, Ya. (1993). An Echo of the Ages: Three Views on Past and Present of Ukraine. *Ukraina. Nauka i kultura* (Ukraine. Science and Culture), Issue 26–27, pp. 44–78. [in Ukr.]

7. ZALIZNIAK, L. (1996). *Origin of the Ukrainian Nation*. Kyiv: Library of Ukrainian, 80 p. [in Ukr.]

8. ZALIZNIAK, L. (1997). *From the Sklavens to the Ukrainian Nation*. Kyiv: Library of Ukrainian, 256 p. [in Ukr.]

9. ZALIZNIAK, L. (1999). *Early History of Ukraine: A Textbook*. Kyiv: Vyshcha Shkola. 264 p. [in Ukr.]

10. ZALIZNIAK, L. (2001). Problems of Ethnogenesis of Ukrainians from the Point of View of Modern European Ethnology. *Magisterium. Arkheolohichni studii* (Magisterium. Archaeological Studios), Issue 6, pp. 49–56. [in Ukr.]

11. ZALIZNIAK, L. (2005). Origin of Ukrainians. In a Vice of Imperial Myths. *Magisterium. Arkheolohichni studii* (Magisterium. Archaeological Studios), Issue 20, pp. 94–100. [in Ukr.]

12. ZALIZNIAK, L. (2008). *The Origin of Ukrainians: Between Science and Ideology*. Kyiv: Tempora. 104 p. [in Ukr.]

13. ZALIZNIAK, L. (2019). *Ancient History of Ukraine*. Kyiv: Tempora. 640 p. [in Ukr.]

14. KYRYCHENKO, Yu. (2013). The Problem of the Origin of the Ukrainian Nation in Modern Ukrainian Historiography. *Ethnic History of European Nations*, № 41, pp. 94–99. [in Ukr.]

15. KONCHA, S. (2008). History of Views on Ukrainian Ethnogenesis. *Ukrainian Studies: A Textbook*. Kyiv: Kyiv University Publishing House, pp. 209–227. [in Ukr.]

16. FIHURNYI, Yu. (2016). Scientific Model of Periodization of the Origin of Ukrainians in the Work of V. Balushok “Ukrainian Ethnic Community: Ethnogenesis, History, Ethnonymy”. *Hileia*, Issue 112, pp.108–112. [in Ukr.]

17. SHAKUROVA, O. (2017). *Basic Concepts of the Ethnogenesis of the Ukrainian People: National Historiography (End of the 19th – Beginning of the 21st Century)*. Kyiv, 272 p. [in Ukr.]

Національна історія будь-якого народу починається з народження її суб'єкта. Водночас вона є стрижнем національної свідомості, на основі якої і формується модерна нація. Тож відсутність чітких уявлень про час, місце та обставини зародження суб'єкта української національної історії гальмує формування національної свідомості українців, що в свою чергу стримує процес формування сучасної української нації.

На жаль, на тридцять другому році незалежності українська наука ще не утвердила в суспільній свідомості українців загально визнаної концепції походження українського народу. Головною перепорою на шляху затвердження правдивої версії походження українців, яка базувалася б не на аматорських фантазіях чи політичних спекуляціях, а на наукових аргументах, є її зайва політизація.